

POČETAK GRADNJE MODERNIH BOLNICA U DALMACIJI

Stanko PIPLOVIĆ
Split

UDK 949.75:725.51 (Dalmacija)
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 12. XII. 2000.

Bolnice u Dalmaciji su tijekom XIX. stoljeća u vrlo slabom stanju. Zgrade su bile stare, bez svjetla i loše opremljene. Pučanstvo se množilo, prosvijećenost napredovala pa se takvo stanje više nije moglo održati. Konačno se 1870. zemaljska uprava počela ozbiljnije baviti tim pitanjem. Popravljalje su se i preuređivale dotrajale zgrade, ali to nije mnogo pomoglo. U tom smislu odlučujuća je bila sjednica Dalmatinskog sabora održana u Zadru 1880. godine. Uvidjelo se da u važnijim gradovima treba sagraditi pokrajinske bolnice. Naručeni su projekti kod arhitekta Kune Waidmanna za bolnicu i umobolnicu u Šibeniku te bolnice u Zadru i Dubrovniku. Najprije se počela graditi bolnica u Šibeniku, istočno od grada. Radovi su trajali od 1881. do 1883. godine. Umobolnica, koja se nalazila u istom kompleksu, bila je najmodernija u čitavoj državi i jedina u pokrajini. Zgrade su se u narednim godinama adaptirale i opremale. Tako je 1907. napravljen projekt za centralno grijanje. Zatim se pristupilo radovima na novoj bolnici u Zadru. Ta se gradila u vremenu 1885-1886. Zakupnik gradnje bio je Molner. Ustanova je za ono vrijeme bila uzorna. Podignuta je prema Kotarima u blizini mora. Sastojala se od samostalnih zgrada, od toga 5 glavnih i više sporednih. Za razliku od ostalih bolnica što su se koncem XIX. stoljeća gradile i koje su bile paviljonskog tipa, u Dubrovniku je koncipirana kao jedinstvena zgrada. Locirana je na vrhu Pila, uz cestu koja vodi za Gruž. Radovi su završili 1888. godine. Za sve su te bolnice raspisivane javne dražbe pa su se radovi ustupali najpovoljnijim poduzetnicima. Iako su bile moderno riješene, imaju još uvijek zgrade izvedene u historicističkim oblicima neorenesanse. Drugu fazu izgradnje bolnica čine kompleksi u Splitu i Kotoru. Nacrte za obje napravili su bečki arhitekti Max Setz i Alfred Keller 1913. godine. I one su planirane izvan gradova, s paviljonima u bogatom zelenilu. Međutim, njihova arhitektura više nije stilska već moderna. Autori su se pokušali razigranim volumenima, materijalom i oblikovanjem prilagoditi tradicionalnom načinu gradnje u primorju uporabom kamena, kosih krovova i polukružno završenih otvora. U vezi s gradnjom bilo je novčanih problema. Uto je izbio Prvi svjetski rat koji je prekinuo svaku daljnju djelatnost. Tako te dvije zadnje bolnice nisu sagrađene. Nakon rata se nastavilo s kompletiranjem i proširenjem postojeće mreže zdravstvenih ustanova, modernizacijom i povećavanjem kapaciteta. Na području Dalmacije podigla je država ili uprava Primorske banovine u vremenu 1930-1939. veće bolnice i paviljone u Kninu, Zemuniku, Biogradu, Šibeniku i Splitu. U Splitu je postojala stara bolnica iz XVIII. stoljeća na bastionu Corner. Bila je u lošem stanju. U početku se je mislilo urediti i proširiti. Ali kako se nalazila u središtu grada, poslije mnogih rasprava odlučeno je da se gradi nova, istočno od grada, u predjelu Firule. Radovi na ovom velikom kompleksu, kapaciteta preko 500 kreveta, počeli su 1931. Postupno su se gradila pojedina odjeljenja. Tako je konačno kvalitetno i na duže vrijeme riješeno pitanje zdravstvene zaštite u Dalmaciji.

Javna zdravstvena skrb u Dalmaciji u XIX. stoljeću sve je više zaostajala. Zgrade su bile stare i trošne, bez dovoljno svjetla, nalazile se na neprikladnim mjestima i bile loše opremljene. U čitavoj pokrajini nije bilo ni jedne zgrade koja bi zadovoljila osnovne uvjete za pružanje medicinske pomoći i liječenje. Pučanstvo se množilo, znanost i prosvijećenost napredovale pa se takvo stanje više nije moglo održati. Konačno se 1870. godine zemaljska uprava počela ozbiljnije baviti tim pitanjem. Zaključkom Sabora 1868. odlučena je pregradnja i povećanje bolnice u Splitu, što je dijelom izvedeno 1869. te 1871. i 1872. godine. Međutim, takvim popravcima i preuređenjima nisu se mogli otkloniti glavni nedostaci na zgradama. To je bilo uzaludno trošenje novca. Trebalo je prići radikalnim rješenjima, napustiti stare i podići nove objekte. O tome se sve više raspravljalo, ali je bilo velikih tehničkih i još više novčanih poteškoća. Na tom pitanju posebno se založio Zemaljski odbor u Zadru.

Na XIII. sjednici Dalmatinskog sabora održanoj 15. srpnja 1880. godine pretresalo se pitanje bolnica. Zastupnik Trigari je pročitao izvještaj Financijskog odbora o prijedlozima Zemaljskog odbora u pogledu gradnje zemaljske umobolnice te bolnica u Splitu i Zadru. O tom pitanju razvila se među zastupnicima živa rasprava. Član Financijskog odbora Čingrija predložio je da se umobolnica gradi u Šibeniku, a po uzoru one u Klangefurtu, da se počne graditi istodobno s bolnicom a troškovi ne smiju prekoračiti 153.450 forinta u državnim obveznicama koje su u tu svrhu određene. Nadalje je predložio da se otvori natječaj za stipendiju od 1200 forinta za jednu godinu sa svrhom da jedan naš mladi liječnik stekne znanje u nekoj od poznatih umobolnica s obvezom služenja kod nas najmanje 10 godina. Napokon je sugerirao da se Zemaljski odbor Dalmacije dogovori sa zemaljskim odborom neke druge pokrajine kako bi se tamo specijalizirala 2 naša mladića.

Zastupnik Botteri je odlučio glasovati protiv tog prijedloga jer mu nije jasno zašto bi upravo Šibenik bio određen za gradnju umobolnice. Ivanić je obrazložio da je Zemaljski odbor izabrao Šibenik jer je mjesto zdravo, ima vodu i stoga što su se o toj lokaciji povoljno izrazili ugledni profesori sveučilišta u Grazu. Na kraju se prišlo glasovanju pa je prijedlog prihvaćen. Predloženo je zatim da se u Šibeniku gradi bolnica troškom od 67.000 forinta te da se s radovima što prije počne po osnovi dr. Bartolottija, da se prodaju objekti postojeće bolnice, da se odmah utroši raspoloživa svota od 13.473 forinte te da pitanje pokrića preostalih troškova odbor iznese na sljedećem zasjedanju.

Za pokrajinsku bolnicu u Zadru Čingrija je u ime Financijskog odbora predložio da se Zemaljski odbor dogovori s Dalmatinskom vladom o prodaji postojeće zgrade te na sljedećem zasjedanju Sabora podnese detaljnu osnovu za novu. Svi su prijedlozi Financijskog odbora nakon rasprave prihvaćeni. U nastavku zasjedanja 17. srpnja raspravljalo se o gradnji bolnice u Dubrovniku. O tome je pitanju izvještaj podnio Financijski odbor. Nakon toga je zastupnik Duboković predložio u ime istog odbora da se pristupi gradnji nove zgrade iduće godine te da se u tu svrhu uvrsti u proračun za 1881. iznos od 60.000 forinta. Prijedlog je primljen.¹

¹ Sabor dalmatinski, NL, 21. i 24. VII. 1880., 1.

O pokrajinskim bolnicama se raspravljalo i na XVIII. zasjedanju sabora 1881. godine. Na sjednici 9. rujna na osnovu prijedloga Financijskog odbora, koji je pročitao zastupnik Ljubić, donesen je zaključak o pokriću izvanrednih troškova za gradnju novih bolnica u Zadru, Šibeniku i Dubrovniku te pregradnju bolnice u Splitu. Car je odobrio dizanje zajma početkom 1883. godine. Ovlašten je Zemaljski odbor sklopiti zajam u iznosu od najviše 250.000 forinta isplativih kroz 25 godina. U studenom su izdane i puštene u javni promet obveznice zajma. Svaka je imala vrijednost od 100 forinta i nosila kamate od 5 posto bez ikakva odbitka isplativih u 2 šestomjesečna roka, na 1. siječnja i 1. srpnja godišnje počevši od 1. siječnja 1884. godine.²

Projektant dalmatinskih bolnica bio je poznati stručnjak Kruno Waidmann. Njegov nacrt za umobolnicu u Odesi dobio je prvu nagradu. Izradio je nacрте za umobolnicu u Šibeniku te bolnice u Zadru i Dubrovniku. On je ustvari bio njemački arhitekt koji je doselio u Zagreb i tu živio u vremenu 1877-1906. godine i projektirao više bolnica u Zagrebu i na području Dalmacije. Šibenska je bila prva u tom nizu. Dana 24. ožujka 1886. odobren je zemaljskim zakonom za Dalmaciju zajam od 225.000 forinta za podmirenje građevinskih troškova za nove bolnice u dalmatinskim gradovima. Zakonom od 6. srpnja 1886, koji je potpisao car, dozvoljeno je da se ta sredstva mogu koristiti za oplođivanje glavnica zaklada i zavoda koji su bili pod javnim nadzorom. Provedba je naložena ministarstvima unutrašnjih poslova, financija i pravosuđa.³

Zdravstvene prilike i stanje bolnica u Dalmaciji vidljivo je iz detaljnog izvještaja stalnog odbora Pokrajinskog saboru 1889. Izneseno je kako se još ne nazire početak gradnje bolnice za krateljave i zgrade za raskuživanje. Ipak je u državnom proračunu za tu godinu uvršten prvi novčani obrok. Na mnogo mjesta javile su se boginje, a u zadarskom okružju menigitis i ospice. Osamnica u Dubrovniku je izgrađena istovremeno s bolnicom, u Šibeniku je dograđena, a u Zadru se planirala skoro gradnja.

Bolnica u Dubrovniku je otvorena 1888. Stara zgrada nahodišta prodala se za 7.037. a stare bolnice za 6.000 forinta zgrada. Od sredine 1888. do sredine 1889. smješteno je u bolnici u Dubrovniku 607, u Splitu 712, u Šibeniku 999, u Zadru 1788, ukupno 4106 pacijenata. Prema 1887. godini broj liječenih je porastao za 834. U zadarskoj bolnici su u 8 dvorana bile 144 postelje, u 5 posebnih soba za nemoćne 6, u rodilištu 12, a u osamnici 6 postelja. U šibenskoj bolnici u 16 dvorana nalazilo se 112 postelja, u 3 sobe za nemoćne 5, u osamnici 6 i rodilištu 10 postelja. Ludnica je raspolagala s 96 postelja. U splitskoj bolnici je bilo 114, a u dubrovačkoj još 124, tako da je u svima bilo 464. ležaja.⁴

² Sabor Dalmatinski, Zasjedanje XVIII. NL, 10. IX. 1881., 2. - Domaće viesti, NL, 26. V. i 24. IX. 1883., 3

³ Darja RADOVIĆ MAHEČIĆ, Prilog poznavanju opusa Krune Waidmanna. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, Zagreb, 1999., br. 23, 163. - Domaće viesti, NL, 6. II. 1886. 3. - Zakon od 6. srpnja 1886. OD, 1. IX. 1886., 1. - Domaće viesti, NL, 4. IX. 1886., 3.

⁴ Izvješće visokom saboru kraljevine Dalmacije o poslovanju njegovog stalnog odbora za doba od 15. lipnja do 30. lipnja 1889. NL, 23. i 27. XI. i 18. XII. 1889., 2.

ZADAR

Zaključkom Dalmatinskog sabora od 15. srpnja 1880. određena je gradnja nove zemaljske bolnice u Zadru. Godine 1883. kupljeno je zemljište od zadarske nadbiskupije kod Ravnica između puta koji je vodio na gradsko groblje i narodne škole. Projekt je napravio arhitekt Waidmann.⁵

Dražba za ustupanje izvedbe zgrade zakazana je za 28. rujna 1884. Obuhvaćala je zidarske, kamenoklesarske te drvodjeljske radove u vrijednosti od 13.911 forinta. Uvjeti natječaja, jedinične cijene i troškovnici stavljeni su na uvid zainteresiranima u uredu Zemaljskog odbora. Uz ponudu je trebalo priložiti jamstvo od 5 posto dražbene svote. Dražba nije uspjela pa ju je Zemaljski odbor ponovno raspisao uz iste uvjete. Drvodjeljski i kovački radovi su procijenjeni na 21.393 forinte. Novi rok za podnošenje pismenih i zapečaćenih ponuda je bio 28. listopada.⁶

Početak radova je bio 1884., kada je izgrađen ogradni zid i izdubljen bunar. Njima je upravljao mjernik August Thara. I on je bio strani stručnjak koji je doselio iz tadašnje istočne Pruske, nastanio se u Splitu te na području Dalmacije ostvario više značajnih djela.⁷

Gradnja zgrada je počela 1885. godine. Zakupnik zidarskih radova bio je poduzetnik Molner. U srpnju se dogodio jedan incident kada je upravitelj otpustio 4-5 radnika s kojima nije bio zadovoljan. Oni su ga nakon toga dočekali na javnom putu kod Ravnica i pretukli ga.⁸ Osim toga, sve se odvijalo normalno pa su radovi završeni koncem 1886. godine.

Bolnica u Zadru je svečano otvorena 27. lipnja 1877. godine. Činu su prisustvovali Petar Dujam Maupas, zadarski nadbiskup, namjesnik podmaršal Dragutin Blažeković, Juraj Vojnović, predsjednik Dalmatinskog sabora, Nicolo Trigari načelnik, Dositej Jović arhimandrit, Alfons Pavić, dvorski savjetnik, dr. Miho Klaić, predsjednik Zemaljskog odbora, Ivan Vranković i Vladimir Simić, prisjednici Zemaljskog odbora, Juraj Biankini, urednik *Narodnog lista*, Nikolaus Munk, šef vojnog saniteta, dr. Gustav Ivanić, dr. Frane Danilo, predsjednik pokrajinskog zdravstvenog vijeća, Šimun Nasso, kotarski poglavar, dr. Vinko Ivčević i dr. Jozo Paštrović, narodni zastupnici, Leopoldo Stermich, općinski prisjednik i zastupnik Dalmatinskog sabora, Giulio Bertuzzi, vladin savjetnik, Kažimir Ljubić, tajnik Zemaljskog odbora, Nikola Roglić, gimnazijski učitelj, sestra Margarita Huber, opatica, dr. Ivan Missaglia, ravnatelj zemaljske bolnice, dr. Vice Zanella, učitelj primaljstva, dr. Emil Orlandini, liječnik i Šimun Rakvin, upravitelj zemaljske bolnice.

Zadarska bolnica je, uz modernu bolnicu i umobolnicu u Šibeniku, uz pregrađenu bolnicu u Splitu i započetu gradnju u Dubrovniku, svjedočila o brizi hrvatske uprave otkada je preuzela Dalmaciju. Najzaslužniji za njezino podizanje bio je Miho Klaić.

⁵ Domaće viesti, NL, 22. III. 1884., 3. - Roman JELIĆ, Zdravstvo u Zadru i njegovu području, Zadar, 1978., 31.

⁶ Dražbeni oglas OD, 10. IX. 1884. dodatak. - Službeni viestnik za Dalmaciju, NL, 6. IX. 1884., 3. - Oglas dražbe, OD, 15. X. 1884., 8. - Dražbeni oglas, OD, 15. X. 1884., 8.

⁷ Franko OREB, Arhitekt Thara u Splitu. Kulturna baština, Split, VII/1981., br. 11-12.

⁸ Domaće viesti, NL, 11. VII. 1885., 3.

Blagoslov novog zdravstvenog kompleksa je obavljen u 7 sati ujutro. U kapeli zavoda nadbiskup je služio misu i održao prigodni govor. Nakon toga su se uzvanici okupili u dvorani ravnateljstva i upisali se u spomen knjigu. Tu je Juraj Vojnović držao govor a ravnatelj dr. Mišalja primio je ključ.⁹

Bolnica je za ono vrijeme bila uzorna. Podignuta je u ravnici prema Kotarima blizu morske obale na osami. Sastoji se od samostalnih zgrada u zelenilu, ali raspoređenih tako da su se po potrebi mogle vezati hodnicima. Imala je 5 glavnih i više sporednih paviljona (kuhinja, skladište, mrtvačnica, praonica rublja, kotlovnica i štala). Važnije zgrade su od bijelog kamena na kat. Kapacitet je iznosio 180 kreveta. U prizemlju upravnog paviljona su bile kancelarije i arhiva, soba svećenika, soba za bolničarke, ljekarna i prostorija za rendgen. Na katu su bile sobe za bolesnike, soba dežurnog liječnika, kapela, kupaonica i sobe za koludrice. Paviljon za muškarce je imao 4 bolesničke sobe s po 20 kreveta, paviljon za žene je bio istog rasporeda, a jedan manji paviljon s 12 kreveta služio je kao rođilište. Centralna kuhinja se nalazila iza glavnog paviljona, a mrtvačnica i zgrada za dezinfekciju u istočnom dijelu bolničkog parka. Zračenje bolesničkih soba, pomoćni pogoni i opskrba vodom, sve je bilo po zadnjim zahtjevima vremena. Kao bolničarke posluživale su sestre milosrdnice iz Zagreba, kojima je povjerena njega bolesnika. Godine 1889. sagrađena je osamnica.

Koncem stoljeća počele su pripreme za gradnju nove bolnice za liječenje kolere, zgrade za raskušivanje i stana. U tu je svrhu u državni proračun za 1889. godinu uvršten prvi obrok u iznosu od 10.000 forinta. Radilo se ustvari o bolnici za pomorce u slučaju izbijanja pošasti. Investitor je bila Pomorska vlada u Trstu. Dana 14. lipnja 1892 kod Kapetanije luke i pomorskog zdravstva održana je javna dražba za ustupanje radova. Početna cijena je bila 9.400 forinta. Ponude su morale biti pismene i uz njih priloženo 470 forinta kao jamstvo. Zainteresiranima su stavljeni na uvid projekti i troškovnici. Izbor najpovoljnijeg izvođača izvršila je Pomorska vlada. Svi radovi su bili dovršeni početkom svibnja 1893. godine.¹⁰

Radilo se na ustanovljenju još nekih zdravstvenih ustanova u Zadru. Tako je 1913. priopćena vijest da mjesno domobransko zapovjedništvo kani urediti na šetalištu Kolovare kod Arbanasa u jednoj privatnoj zgradi bolnicu za momčad. Ipak se u javnosti smatralo da toj ustanovi nije mjesto na jednom od najljepših predjela grada.¹¹

⁹ Domaće viesti, NL, 25. VI. 1887., 3. - Otvor nove pokrajinske bolnice kod Zadra, NL, 29. VI. 1887., 1.

¹⁰ Dalmacija u državnom predračunu za 1889. g. SD, 25. V. 1889., 2. - Avviso d' asta, OD, 4. VI. 1892. Dodatak. - Službeni viestnik za Dalmaciju, NL, 11. VI. 1892., 3. - Domaće viesti, NL, 8. IV. 1893., 3.

¹¹ Nova vojnička bolnica u Zadru, NL, 20. IX. 1913., 3.

ŠIBENIK

Na osnovu zaključka Dalmatinskog sabora iz 1880. godine, Zemaljski je odbor pristupio i gradnji opće bolnice i umobolnice u Šibeniku. Odobrena je ukupna svota za obje ustanove iznosila 494.000 kruna. Nabavljeno je zemljište površine 43.000 m četvornih. Ustanova je imala karakter opće bolnice. Kompleks je situiran na istočnoj strani grada s pogledom na luku, morsko ždrijelo i otoke. Ispred njega s južne strane je glavna cesta prema Splitu. Zgrade su simetrično raspoređene i okružene velikim zelenim površinama. U prednjem dijelu je bolnica. Iza glavnog ulaza je upravna zgrada, a s njenih strana manje zgrade za rodilište i zarazne bolesti. Iza njih su 2 paviljona za interne bolesti i kirurgiju, i to jedan za ženske a drugi za muške bolesnike. Slijede gospodarske i pomoćne zgrade. Dalje prema sjeveru je prostor umobolnice u kojemu su 3 glavne zgrade za bolesnike i još 3 pomoćne.¹²

U siječnju 1881. stigao je iz Zagreba u Šibenik arhitekt koji je s dr. Ivčevićem na licu mjesta proučio pitanje gradnje umobolnice. Iste godine Zemaljski odbor je raspisao dražbu za gradnju pokrajinske bolnice s pridruženom umobolnicom. Rok za predaju ponuda je bio 15. srpnja. Po predračunu zidarski su radovi imali stajati 105.000, a drvodjeljski 21.000 forinta. Za građevinske radove ponudu je dostavio Meichner, za kamenoklesarske F. X. Wirth iz Villacha, za drvodjeljske i kovačke tvrtka Braća Lapp iz Graza, limarske i staklarske radove Antun Boman iz Šibenika, a za bojadisarske Josip Beneveni iz Zadra. Dovod vode je povjeren tvrtci G. Boch. Općina Šibenik odobrila je bolnici besplatni priključak na vodovod.

Kao najpovoljnijem, planiranje terena i zidarski radovi ustupljeni su poduzetniku L. Meichsneru nastanjenom u Šibeniku uz cijenu za 11,5 posto veću od početne pa je vrijednost određena na 109.000 forinta. Drvodjeljske radove je dobio Wirth, čija je cijena bila 3 posto manja od predviđene. Radovi su počeli 22. kolovoza 1881. kada je svečano položen prvi kamen.¹³ Umobolnica je otvorena 24. lipnja 1883. godine. Ona se u to vrijeme smatrala jednom od najljepših i najbolje uređenih u cijeloj Monarhiji. Bolesnici su iz zadarske okolice prevezeni u Šibenik posebnim parobrodom.¹⁴

Početkom 1886. godine Općina Šibenik je kupila zgradu stare pokrajinske bolnice u Šibeniku za 3.000 forinta plativih kroz 10 godina.¹⁵ Šibenski kraj zahvatila je 1888. velika epidemija boginja. Mnoge su obitelji stradale. Imenovan je posebni odbor koji je prikupljao novčanu pomoć. U veljači je pošast prestala u tom gradu, ali se pojavila u mnogim drugim mjestima Dalmacije: Trogiru, Splitu, Omišu, Milni, Sumartinu, Sućurcu, Kambelovcu,

¹² Sačuvan je originalni plan i nacrti svih zgrada te spisi u vezi s gradnjom iz vremena 1881.-1908. godine. Postoje i nacrti za instalacije centralnog grijanja, troškovnici i detalji stolarije. Čuvaju se u Državnom arhivu u Zadru, Građevinska sekcija Namjesništva za Dalmaciju, br. 189, (dalje: GSN).

¹³ Domaće viesti, NL, 12. I. 1881., 3. - Službeni viestnik za Dalmaciju, NL, 18. VI. 1881., 3. - Domaće viesti, NL, 3. VIII. 1881., 3. - *100 godina šibenske bolnice*, Šibenik, 1983., 35-37.

¹⁴ Domaće viesti, NL, 23. VI. 1883., 3.

¹⁵ Domaće viesti, NL, 9. II. 1886., 3.

Rogoznici, Račicama i još nekim. Na zaustavljanju bolesti naročito su se zauzeli liječnici dr. Malvić i dr. Vipauc. Zbog toga ih je općinsko vijeće Šibenika na sjednici 10. veljače imenovalo počasnim građanima.¹⁶

Okolo umobolnice u Šibeniku pojavile su se ubrzo u stručnim krugovima neke dvojbe. Mnoge primjedbe je iznio 1896. godine dr. B. Peričić, primarius zemaljske bolnice u Šibeniku. On je prije dvije godine bio na dvomjesečnom putovanju po Austriji i Njemačkoj gdje je imao priliku pregledati više modernih zavoda za umobolne. Na osnovu toga sastavio je opširan izvještaj i podnio ga Zemaljskom odboru u Zadru. Naveo je kako je šibenska umobolnica u žalosnom stanju i iznio prijedloge kako bi se trebala preurediti. Smatrao je pogrešnim da se daljnje gradnje za poboljšanje te ustanove nastave u okviru bolnice. Golo, kamenito zemljište i nezgodan odnos prema ostaloj bolnici, o kojoj je umobolnica potpuno ovisila i pomanjkanje prostora za daljnje građenje veliki su njeni nedostaci. Periferni položaj lječilišta otežavao je dovođenje bolesnika iz većeg dijela pokrajine. Da se gradi novi posebni zavod, Peričić nije smatrao potrebnim, niti bi to u siromašnoj pokrajini bilo moguće. Zato je kao prikladno rješenje predložio da se izgradi jedan paviljon za umobolne uz planiranu novu bolnicu u Splitu.

Ludnica u Šibeniku bila je jedina takva ustanova u čitavoj Dalmaciji. Stoga ubrzo nije mogla zadovoljavati potrebe. U stručnom izvještaju 1905. godine izneseni su njeni nedostaci. Najteže je što je umobolnica bila smještena u nezdravom malaričnom predjelu, na što se u početku nije pazilo. Kapacitet joj je postao nedovoljan pa ju je valjalo proširiti. Pored toga, dr. Božo Kurajica i dr. Filip Smolčić su zagovarali da se podigne jedan zavod za umobolne zločince, padavičare i kronične umobolnike. Smatralo se da bi se u sklopu tog pitanja mogli ispraviti i nedostaci ludnice, koja nije imala posebnog odjela za neurasteničare i umobolnike kojima se bolest tek počela razvijati. Zgrade su se u narednim godinama adaptirale i opremale. Tako je 1907. napravljen projekt za centralno grijanje. Godine 1908. zgotovljen je nacrt za proširenje središnje zgrade određene za mirne umobolnike. Namjeravalo se dodati 4 sale i 4 prostorije za posluđu. Kotarsko poglavarstvo je 5. lipnja odobrilo nacrt i izdalo građevnu dozvolu.¹⁷

SPLIT

Iako je Split i ranije imao nekih primitivnih zdravstvenih ustanova, tek je koncem XVIII. stoljeća dobio bolnicu u posebnoj zgradi i sa stalnim osobljem. Izgrađena je sredstvima trgovačke obitelji Ergovac, a nalazila se u središtu grada na venecijanskom bastionu Corner. Gradnju je vodio mjernik Petar Kurir. Imala je 3 krila oko središnjeg dvorišta, dok joj je na jugu prema ulici bio visoki ogradni zid s ulazom. Nakon pada Republike Venecije, za prve austrijske uprave i u doba francuske uprave, bolnica se koristila za vojnike. Ponovnim dolaskom pod austrijsku vlast 1813. godine bolnica je

¹⁶ Domaće viesti, NL, 4, 11. i 15. II. 1888., 3.

¹⁷ Šibenska ludnica, *Sloboda*, Split, 6. IX. 1905., 2. - Spisi GSN, br. 189.

vraćena civilnoj namjeni, ali se njeno stanje ni izgled dugo nisu mijenjali. Tek 1844. iskopan je dio zemlje iz bastiona i uređen park s drvećem. Godine 1872. proširena je bolnica izgradnjom južnog krila.¹⁸

Ni proširena bolnica krajem stoljeća više nije zadovoljavala potrebe. Ravnateljstvo splitske bolnice je živo zagovaralo daljnje dogradnje postojeće zgrade i izgradnju osamnice u njenom krugu. Nato se 30. srpnja 1894. u ime Zemaljskog odbora javio dr. Klaić koji je vodio financijsku politiku u pokrajini. On je od Općine Split tražio neka se izjasni o prijedlogu da se u sklopu postojeće bolnice izgrade još 2 paviljona. Jedan bi bio za muškarce a drugi za žene, ukupnog kapaciteta oko 15 postelja.

Na taj prijedlog Općina je odgovorila 6. rujna izrazivši protivljenje takvoj osnovi, jer bi se time bolnicu zauvijek ostavilo na neprikladnom mjestu sred grada, opkoljenu kućama. Dokazivalo se kako iz higijenskih razloga bolnicu treba premjestiti jer su se u nju primali bolesnici iz 35 općina, koliko ih je bivši Okrug Split imao. Zato se zagovarala nova gradnja izvan grada, na otvorenom. I upravo u to vrijeme pojavile su se ospice u Splitu. Raširile su se i u samoj bolnici u kojoj, zbog rasporeda zgrada, nije bilo moguće izolirati zaražene. O zahtjevu upraviteljstva Splita raspravljalo se i na sjednici Dalmatinskog sabora 25. siječnja 1895. godine. Izvjestitelj dr. Ivčević je podržao molbu splitske općine koja je u načelu prihvaćena. Ali Zemaljski odbor nije ništa poduzimao, a situacija se još više pogoršala smrću dr. Klaića. Često bi u Split dolazio koji prisjednik i razgovarao s načelnikom, ali se nikada ništa konkretno ne bi zaključilo. Bez rezultata je ostalo dopisivanje s Općinom u vrijeme načelnika dr. Ivana Mangera koji je predlagao mjesto gradnje u polju prema Solinu na položaju Sukoišan i Pjat. Također je ostalo bez uspjeha nastojanje sljedećeg načelnika Petra Katalinića koji je 1899. predlagao predjel Trstenik, istočno od grada.

O problemu dogradnje stare ili izgradnje nove bolnice u Splitu raspravljao je dr. Peričić 1896. godine. Iznio je kako bi trebalo tražiti zemljište na periferiji koje bi moralo biti toliko veliko da može zadovoljiti buduće potrebe naraslog grada. Bolnica bi uz pomoćne prostore, trebala imati paviljon za upravu i 80 bolesnika, drugi paviljon za 120 bolesnika i paviljon za 60 umobolnih. Iznio je i prijedlog o potrebnim kapacitetima u budućnosti, organizacijskoj strukturi i sadržaju. Detaljno je razradio liječničku službu. Na kraju je dao novčane pokazatelje investicija. Smatrao je da bi se kombinacijom umobolnice u Šibeniku i Splitu postiglo optimalno rješenje. To se moglo postići s obzirom da je ionako Zemaljski odbor odobrio njihovo preuređenje, koje bi imalo osigurati prostor barem još za 110 postelja. Uz trošak od 1500 forinta po bolesniku, moglo se već na taj način osigurati 165.000 forinta. Prodajom stare bolnice u Splitu dobilo bi se daljnjih 80.000 forinta. Tako bi se prikupilo ukupno 245.000 forinta, a to je bila već prilična svota.¹⁹

Početak XX. stoljeća u splitskoj bolnici je bilo mjesta za najviše 124 postelje, a liječeno je preko 150 bolesnika odjednom. Ustanova je funkcionirala uz najveću požrtvovnost liječnika i ostalog osoblja. Bolnica je bila malena pa su se 1901. godine čuli

¹⁸ Duško KEČKEMET, *Stara splitska bolnica*, Split 1964.

¹⁹ B. PERIČIĆ, O novoj zemaljskoj bolnici u Splitu, NL, 1. i 12. II. 1896., 2 i 3.

javni prijedlozi da se smjesti u zaklonište Martinis u blizini grada. U to je vrijeme prisjednik Zemaljskog odbora Korlaet dobio zadatak da uz suradnju kotarskog i općinskog mjernika prouči plan proširenja stare bolnice. Konzultirao se i s načelnikom Vinkom Milićem. Prijedlog je bio gotov 23. studenog. Po tome se proširenje moglo izvršiti nadogradnjom još jednog kata ili produženjem južnog krila na istok prema općinskome perivoju. Mjernici su dobili zadatak proučiti što je povoljnije i sastaviti osnovu kako bi se na narednom zasjedanju Sabora usvojila.

Oko koncepcije rješenja postojala su različita stajališta u Zemaljskom odboru i Saboru, koji je bio odlučniji. Na sjednici Sabora 24. srpnja 1902. pri pretresanju izvještaja saborskog odbora, zastupnik dr. Manger je predložio da Sabor prihvati osnovu za gradnju nove bolnice o čemu bi se pretresalo na idućem zasjedanju. To je jednoglasno prihvaćeno. Ali ni nakon toga nije se ništa radikalnije poduzelo, već se nastavilo razmatranjem proširenja postojeće zgrade. Općinsko upraviteljstvo je opet odlučno istupilo protiv odluke Zemaljskog odbora od 16. listopada 1903. iz koje je proizlazilo da se kani izvesti samo dogradnja. I ravnateljstvo gimnazije smještene u blizini, kao i Kotarsko poglavarstvo podržali su stajalište Općine. Sabor je podržao peticiju V. Morpurga i drugova iz Splita da se postojeća bolnica ne proširuje, već da se osigura zemljište za gradnju nove. O tom pitanju trebao je ponovno raspravljati Dalmatinski sabor 1905. godine. Tom prilikom Općinsko upraviteljstvo je poslalo molbu Saboru da se uvažave velike potrebe grada detaljno obrazlažući prednost novogradnje. Međutim, velika je prepreka svakom rješenju bila u nedostatku novčanih sredstava.²⁰

Stanje u splitskoj bolnici je postajalo sve teže. Pored tijesnih i nehygieničkih prostora, i postupci s pacijentima su bili loši. Tijekom 1904. godine tu se liječilo 1500 bolesnika, a oko 300 ih je bilo vraćeno jer nije bilo mjesta. Svakog je mjeseca prosječno izvršeno 20 operacija. Ti podaci su ukazivali da je krajnje vrijeme da Split dobije novu, prostraniju zgradu.²¹

Na dan 13. veljače 1906. godine predstavilo se Općinskom vijeću Splita novoizabrano Upraviteljstvo na čelu s Antom Trumbićem. U nastupnom govoru načelnik je istakao glavne potrebe grada i okolice. Među njima je u prvome redu naveo pitanje gradnje nove zemaljske bolnice. I u javnosti se sve više naglašavala hitnost te gradnje. Općina je trebala osigurati zemljište pa se očekivao početak radova u idućoj godini. U vezi s odabirom terena načelnik je 5. rujna 1907. pozvao neke stručnjake i ugledne građane. Istakao je kako se problem bolnice proteže 15 godina. Split koji je morao prvi imati modernu bolnicu, ostao je zadnji. Stoga je odlučeno da se na sljedećem zasjedanju Sabora taj zahtjev energično postavi. Došla je i 1908. godina, a da ništa nije učinjeno. Ipak, koncem godine odabrano je zemljište na Firulama te je sa svim vlasnicima parcela potpisan

²⁰ Bolnica, *Jedinstvo*, Split, 27. IX. 1901., 3. - Naša bolnica, *Jedinstvo*, 4. X. 1901., 3. - Spljetska bolnica, *Jedinstvo*, 26. XI. 1901., 2. - Naša bolnica, *Jedinstvo* 28. IV. 1903 - Bolnica u Splitu. *Jedinstvo* 13. XI. 1903., 3. - Bolnica u Spljetu, NJ, 24. X. 1905., 3. - Bolnica u Spljetu, NJ, 7. XI. 1905., prilog.

²¹ Spljetska bolnica, *Jedinstvo*, 9. XII. 1904., 2. - Tužbe na bolnicu, *Sloboda*, Split, 20. VI. 1906., 6. - Bolnica i liječnici, *Sloboda*, 27. VI. 1906., 6.

ugovor. Bilo je predviđeno otkupiti 45.000 m četvornih, u što bi se utrošilo 160-180 hiljada kruna.²²

Konačno su 1913. godine izrađeni plan i nacrti zgrada za pokrajinsku bolnicu u Splitu. Izradili su ih arhitekti Max Setz i Alfred Keller iz Beča. Kompleks se nalazi izvan grada, južno od državne ceste za Omiš. Glavni kolski i pješački ulaz planiran je s ceste. Na njegovim stranama je kuća upravitelja i vratarnica. Iza je predviđeno veliko dvorište sa pergolama i drvoredima. S njegove bočne strane je zgrada za zarazne bolesti. U produženju, na kraju dvorišta je zgrada za upravu uz koju je kapela. Otraga, prema jugu je trebalo biti drugo, nešto manje dvorište oko kojeg su okupljene ostale zgrade za bolesnike. Zapadni dio terena je namijenjen izgradnji pomoćnih zgrada: mrtvačnice, staje, mljekare, gospodarske zgrade i kuhinje s kotlovnicom. Istočni dio je ostavljen slobodan za park i sportske terene. Zgrade su međusobno spojene trijemovima. Neke su prizemne, a najviše imaju 2 kata. Volumeni su im bogato raščlanjeni razigranim krovovima. Bez posebnih su stilskih oznaka. Vanjske plohe su obrađene kombinirano, kamenom i žbukom. U oblikovanju su prisutne asocijacije na regionalnu primorsku tradiciju s primjenom lokalnih materijala, kosih krovova, pergola, polukružno završenih otvora i upotrebom škura. Prema troškovniku izrađenom 7. siječnja 1914. godine, svi su radovi trebali stajati nešto manje od 2,5 milijuna kruna.²³

Radovi nisu počinjali. Stanovništvo grada je stalno raslo pa je stanje u staroj bolnici postajalo sve teže. Njen položaj u središtu grada, kod javnog perivoja nije odgovarao, jer je izložena velikoj buci od prometa. Nije bilo dovoljno prostora ni za prihvatanje bolesnika. Nedostajala je soba za izolaciju, soba za sterilizaciju i dobro rasvijetljena dvorana za kirurške zahvate. Sve je bilo dotrajalo. Godine 1914. izvedeni su tek neki manji popravci. U takvim okolnostima privremeni upravitelj dr. Jakša Račić je u velikoj nuždi operirao u vlastitom sanatoriju bolničke pacijente. Nahodište je bilo u podrumu, bez zraka i svjetla, u vlazi. Upravitelj se obratio inž. Petru Senjanoviću koji je napravio nacrt za jedan skromni, ali zdravi paviljon u koji bi se uz mali trošak mogla smjestiti najugroženija djeca. Rasprave o bolnici su se tako rastele godinama. Došao je i Prvi svjetski rat pa je svaka akcija o gradnji zaustavljena.²⁴

U Splitu je još u XVII. stoljeću za vrijeme venecijanske uprave postojala vojna bolnica, ali o tome se malo zna. Kada je 1806. francuska vojska ušla u grad, uredila je za vojnu bolnicu srednjovjekovni samostan benediktinaca sv. Arnira koji se nalazio sa sjeverne strane Dioklecijanove palače. U to vrijeme bolnica je bila loše opremljena, prenatrpana, a njega pacijenata slaba. Kad su nakon Francuza došli Austrijanci, i oni su zadržali samostan

²² Naši dopisi, NL, 19. II. 1906., 2. - Gradnja nove Bolnice, *Dan*, Split, 31. X. 1906., 3. - Radi bolnice, NJ, 7. IX. 1907. - O bolnici, NJ, 9. I. 1908., 3. - Za novu bolnicu u Splitu, NL, 5. X. 1908., 3.

²³ Opsežna dokumentacija o bolnici u Splitu čuva se u Državnom arhivu u Zadru, GSN, br. 185, 186, 187 i 188. Tu se nalazi položajni nacrt u mjerilu 1:400, građevinski projekti zgrada 1:100, proračun željeznih i betonskih konstrukcija, zatim nacrti opreme laboratorija i namještaja. Nadalje postoje troškovnici s cijenama i nacrt kanalizacije iz 1914. godine. - O Kelleru vidjeti u Stanko PIPLOVIĆ, *Dalmatinski opus arhitekta Alfreda Kellera, Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice*, Osijek, 1998., 53-62.

²⁴ Bolnica, NL, 2. VI. 1914., 2.

u istu svrhu. Zgrade su iznajmljene vojničkoj vlasti na temelju zapisnika iz 1822, ali su bile slabe, trošne i neprikladne za zdravstvenu ustanovu. Stoga se već 1894. zaključilo da bi ih trebalo napustiti

Osim toga, s vremenom vojna bolnica više nije mogla opstojati u samom središtu grada pa se sve više ukazivala potreba da se preseli na neko slobodnije mjesto. Zato se 1895. godine vojnička uprava zauzela da se sagradi nova. U razmatranju su bila 3 položaja, i to Cindrovo zemljište poviše dijecezanskog sjemeništa na sjeveru grada, Grisogonovo zemljište s istočne strane Poljudskog puta i treće kod crkve Gospe od Poišana na istoku grada, gdje je bilo Roićevo imanje. U javnim raspravama o tom pitanju, treći se položaj smatrao najprikladnijim. Bio je na osami, slobodan sa svih strana i osunčan. Prema jugu se otuda pružao pogled na more i otoke, prema zapadu na brdo Marjan i grad, a prema sjeveru na Kaštela i Klis. U blizini je prolazila cesta za Omiš, što je bila još jedna povoljnost.²⁵

Bilo je i privatnih interesenata za kupnju starih zgrada vojne bolnice. Javilo se i Općinsko upraviteljstvo koje ih je htjelo porušiti, urediti javni park i regulirati taj dio grada. Ali nije postignut dogovor. Osim rasprava oko naknade, u pitanje se angažirao i konzervator radi zaštite i prezentacije starih spomenika na tom mjestu. Time se rješenje dodatno usložilo. Konzervator Frane Bulić je početkom 1913. godine tražio da se Općinsko upraviteljstvo izjasni što će učiniti sa zgradama ako ih otkupi. Odgovor je bio da se želi pribaviti bivši samostan kako bi se riješile neke potrebe grada. Financijske vlasti su postavljale i pitanje cijene prodaje. Ali uvjeti koje je postavljao konzervator, ograničavali su slobodno raspolaganje nekretninama. U takvim prilikama Općina je bila spremna plaćati eraru godišnju najamninu koliku je tada davala vojska, ali do sporazuma nije došlo. Dok su se vodile slične rasprave, stara vojna bolnica je u više navrata pregrađivana. Služila je i dalje pa i u Drugom svjetskom ratu. Tada je sklop oštećen bombardiranjem iz zraka. Konačno su 1946. godine njegovi ostaci uklonjeni kako bi došlo do izražaja pročelje Dioklecijanove palače. Nova velika bolnica izgrađena je istočno od grada.²⁶

Za Split je bio naročito važan privatni sanatorij dr. Jakše Račića, prvi u čitavoj Dalmaciji. Otvoren je 1. veljače 1904. godine. Do tada su se složenije kirurške operacije vršile u Trstu, Grazu i Beču, što je bilo vezano s velikim troškovima. Račićev sanatorij je bio smješten izvan grada, u predjelu Lovret, u lijepoj kući okruženoj zelenilom. Oprema je bila najsuvremenija, a postojale su i potrebne instalacije. Mogao je primiti 14 bolesnika, prvenstveno za kirurške zahvate. Postojala je mala dvorana za septične operacije, soba električne i obične kupelji, predsoblje za narkozu te velika dvorana za aseptičke operacije i druge pomoćne prostorije. Račić je prvi u Splitu imao rendgenski aparat nabavljen 1909.

²⁵ Naši dopisi osobiti, NL, 6. IV. 1895., 3.

²⁶ Cvito FISKOVIĆ, Prilog poznavanju vojno-mornaričkog saniteta starijeg doba u Splitu, *Doprinos povijesti vojno-pomorskog saniteta u Splitu*, Split, 1972., 20-31. - Stanko PIPLOVIĆ, Preobrazba Splita na razmeđu XIX. i XX. stoljeća, *Grada i prilozi za povijest Dalmacije*, Split 1999., br. 15, 301-304.

godine koji je bitno olakšao dijagnostiku. Za njegov smještaj uz sanatorij je izgrađen posebni paviljon.²⁷

DUBROVNIK

Za razliku od ostalih pokrajinskih bolnica što su se koncem XIX. stoljeća planirale graditi i koje su bile paviljonskog tipa, u Dubrovniku je Waidmann koncipirao jedinstvenu zgradu. Na to je zasigurno utjecao raspoloživ teren kao i razmjerno mali kapacitet od 100 kreveta.

Zemaljski odbor je 1884. kupio od Nike Boškovića zemljište Šiškovo navrh Pila za gradnju bolnice. Platilo ga je 29.722 forinte. Pisalo se u to vrijeme da će Bošković po želji pokojnog brata Bože, dubrovačkog dobročinitelja, dobiveni novac uložiti u zaklonište siromaha. Položaj za gradnju bio je odličan, prema moru, odmah uz put za Gruž. Početkom 1886. godine bio u Dubrovniku Waidmann u pratnji dr. Bande radi izrade nacрта. Pri određivanju rasporeda i opremanju pomogli su mnogi stručnjaci iz države i izvana. Nakon toga je Zemaljski odbor za 4. ožujka 1886. godine raspisao dražbu za gradnju. s procijenjenim vrijednostima zidarskih, klesarskih i željezarskih radova na 59.528 forinta, tesarskih 10.566, i drvodjeljskih 13.599 forinta. Svi potrebni podaci mogli su se dobiti u uredu Odbora.²⁸ Zemaljski odbor je povjerio izvedbu mjerniku Dragutinu Baudi.

Glavni trakt je usporedan s cestom i od nje udaljen 15 m. Ima suteran, prizemlje i kat. U njemu je smještena kuhinja i praonica, iznad uprava, dvorana za operacije i ambulanta, a na vrhu bolesničke sobe. Okomito na njega sa strana su 2 krila s bolesničkim sobama.²⁹ Glavnu pročelje je okrenuto sjeveru. Simetrično je riješeno s naglašenim srednjim dijelom gdje je ulaz te nešto jačim istacima na krajevima. kompozicija je mirna, u oblicima historicističke neorenesanse. Na nagovor bivšeg upravitelja bolnice dr. Luxarda, slikar Celestin Medović je izradio sliku u kapeli bolnice. Cijeneći umjetnost mladića, nagovorio ga je da napravi skicu i pošalje je Zemaljskom odboru. Prijedlog je prihvaćen pa je slika naručena. Na njoj je prikazan Isus kako pada pod teretom križa na putu za Golgotu.³⁰

Dana 30. lipnja 1888. godine premješteni su bolesnici iz stare u novu pokrajinsku bolnicu. Sve je prošlo tiho i uredno nastojanjem ravnatelja dr. Mišetića i njegovog pomoćnika dr. Puljezija. Bolnica je svečano otvorena 24. srpnja. Biskup Vodopić je izrekao prigodni govor na hrvatskom jeziku. Kao zastupnik Zemaljskog odbora, odgovorio je dr. Miho Klaić. Prisustvovali su svi dubrovački zastupnici u Saboru osim Gondole,

²⁷ Prvi sanatorij u Dalmaciji, *Dan*, Split, 7. I. 1904., 2. - Sanatorij Dr. J. Račića u Spljetu, *Jug*, Split, I/1911. br. 2, 69. - U Sanatoriumu, *NJ*, 31. VII. 1906., 1. - Sanatorij i Röntgenov kabinet D.ra J. Račića u Splitu, *NL*, 22. IX. 1909., 1. - Sanatorium u Splitu, *NL*, 1. III. 1912., 41.

²⁸ Domaće viesti, *NL*, 11. XI. 1884., 3. - Dubrovačka bolnica, *Narod*, Split, 19. XI. 1884., - Dražbeni oglas, od 27. I. 1886. dodatak.

²⁹ Darja RADOVIĆ MAHEČIĆ, n. dj. (bilj. 3), 169-171.

³⁰ Nova bolnica, *NL*, 11. VII. 1888., 3.

zastupnik Pezzi iz Kotora, civilni i vojni liječnici, svećenici i brojni građani. Međutim, nikoga od političkih vlasti nije bilo.³¹

KOTOR

Godine 1913. arhitekti Setz i Keller su napravili plan i nacрте zgrada za novu pokrajinsku bolnicu u Kotoru. Odabrani teren je izvan grada uz državnu cestu koja vodi za Muo s njene južne strane. Od te ceste je planiran glavni ulaz u kompleks s pristupnim putem i mostom preko potoka. Potok čini sjevernu granicu bolničkog kruga. Blizu istočne granice prolazi državna cesta Budva-Cetinje. Parcela je izdužena približno u pravcu istok-zapad. Najveći središnji dio terena zauzima glavna zgrada nepravilnog i raščlanjenog tlocrtnog oblika. Projektirana je s podrumom, visokim prizemljem i katom, dok je ulazni dio na 2 kata. U glavnom traktu u visokom prizemlju su posebni odjeli za žene i muškarce te prostorije uprave i osoblja. U bočnom krilu je odjel za spolne bolesti. Na katu je kirurgija za žene i muškarce. Uz zgradu su pridodane kapela i kuhinja.

Na istočnom kraju terena su dvije manje prizemne zgrade osamnice i mrtvačnice, a na zapadnom također dvije zgradice, i to praonica s kotlovnicom te staja, dvorište za svinje i vrt sestrica. Pred glavnom zgradom je predviđeno prostrano dvorište, a oko svih zgrada zelene površine. Ukupni trošak po predračunu je iznosio 883.150 kruna. Zgrade su raščlanjene i različitih visina pojedinih dijelova tako da se prostorno i vizualno odvajaju organizacijske i funkcionalne cjeline. Slično kao i u Splitu, predviđene su u modernim oblicima s pročeljima na kojima prevladavaju vertikale uz pokušaj približavanja lokalnom načinu građenja. Rat je prekinuo svaku daljnju akciju za izgradnju.³²

IZMEĐU DVAJU SVJETSKIH RATOVA

Tako je neke od zamisli iz prijelaza stoljeća o unapređenju zdravstva u Dalmaciji zaustavio Prvi svjetski rat. Ipak, i ono što je učinjeno, bila je dobra osnovica za daljnji razvitak. Stvaranjem Jugoslavije nastavilo se s kompletiranjem i proširenjem mreže ustanova, modernizacijom, povećavanjem kapaciteta i njihovom dopunom. Na području Dalmacije podigla je država ili uprava Primorske banovine u vremenu od 1930. do 1939. godine veći broj bolnica i paviljona u Kninu, Zemunik, Biogradu, Šibeniku i Splitu.³³ Tako je 1. siječnja 1930. otvorena bolnica u Kninu, izgrađena državnim kreditima. Kasnije je proširena jednom pobočnom zgradom koja je imala prostor za preko 100 novih kreveta.

³¹ Domaće viesti, NL, 7. i 25. VII. 1888., 3. - Nova pokrajinska bolnica u Dubrovniku, *Narod*, 27. VII. 1888., 2.

³² Sačuvan je plan kompleksa u mjerilu 1:200, nacrti svih zgrada 1:100, projekt električne instalacije, detaljni troškovnici iz 1913. godine za građevinske i zanatske radove te instalacije, GSN, br. 190.

³³ Andrija SFARČIĆ, Banovinske bolnice u Primorskoj banovini, *Glasnik Primorske banovine*, Split, II/1939. br. 5., 81.

Do 1919. godine imala je stara bolnica u Splitu 2 odjeljenja, muško i žensko sa 150 kreveta te očno odjeljenje. Te godine je otvoreno i ginekološko, a 1920. interno odjeljenje. Tijekom 1921. osnovana je ambulanta za venerične i kožne bolesti. U tu svrhu podigla je Općina novu zgradu u krugu bolnice. Zatim je uz nju sagradila paviljon za djecu iz nahodišta. Koncem 1921. stara je zgrada obnovljena i u nju je uvedena električna rasvjeta. Kako se pokrajinska bolnica nalazila na nezgodnom mjestu sred grada, razvitkom Splita i zbog pučanstva široke okolice, poslije rata pitanje gradnje nove bolnice je postalo još važnije. Grad je 1929. godine brojio već 40.000 stanovnika. Dnevno je u malu bolnicu pristizalo 10-15 bolesnika iz Splita i okolice. Mnogi su morali biti odbijeni, jer nije bilo dovoljno mjesta. U to vrijeme oblasna samouprava planirala je graditi novu bolnicu sredstvima zajma od 20 milijuna dinara. Općinska uprava i ravnatelj dr. Jakša Račić su nastojali da čitavo Primorje dobije novu veliku zdravstvenu ustanovu. Općina je u tu svrhu dodijelila zemljište u predjelu Firule i djelomično ga pošumila.³⁴

Za izradu idejnih skica bolnice u Splitu bio je raspisan natječaj, ali nisu postignuti željeni rezultati. Stoga je Tehničko odjeljenje Banske uprave izradilo novi projekt. Ministarstvo je odobrilo kredit za početne radove. Konačno je 23. prosinca 1930. kod Tehničkog odjeljenja održana prva licitacija za izgradnju zaraznog paviljona Predračunska svota je iznosila 2,718.000 dinara. Najniža ponuda je tada bila na 2,049.000 dinara. To nije zadovoljilo pa je zakazana nova licitacija za 7. veljače 1931. godine. Nakon toga je za 21. veljače organiziran natječaj za gradnju garaže s početnom svotom od 227.000 dinara. Nastupom 1931. počelo se s iskopom temelja. Bolnica je predviđena za 510 pacijenata uz normativ da na svakog bolesnika dolazi 8 m četvornih površine pa je u slučaju nužde mogla primiti i veći broj ljudi. U sklopu bolnice je planirano kirurško, dermatološko, neurološko odjeljenje te odjeljenja za ženske, dječje, očne bolesti i tuberkulozu. Sva su ta odjeljenja smještena u jednoj zgradi tako da je svako raspoređeno u posebno krilo s vlastitim stubištem, dizalom i ostalim komunikacijama. Krila zgrade su također međusobno vezana. U prizemlju su prostorije za prijem i presvlačenje kao i ambulante za prvu pomoć, centralni rengen, prostorija za fizikalnu terapiju, apoteka i neki drugi sadržaji.

Uprava, centralna kuhinja, stanovi sestara i liječnika činili su posebno krilo sasvim odijeljeno od bolesničke zgrade, a vezano s ostalim odjeljenjima. Strojarnica, praonice i dezinfekcija su se nastavljale sa sjeverne strane uz krilo uprave. Potpuno odvojen od bolnice je zarazni paviljon okružen svojim vrtom i s posebnim pristupom.³⁵

U rujnu 1937. godine izbio je štrajk građevinskih radnika u Splitu. Time su zastali i radovi na zgradi bolnice. Dok su se poduzetnici drugih zgrada nagodili s radnicima, poslodavci koji su gradili bolnicu, nisu postigli dogovor. Oni su tražili da im ministarstvo odobri naknadu za gubitak. U vezi s time u Beograd je oputovao graditelj bolnice Šore. Ministarstvo socijalne politike i narodnog zdravlja odobrilo je njegovo traženje. Tako je

³⁴ Branko RADICA, *Novi Split*, Split, 1931., 253-255. - *Što je s gradnjom nove bolnice?* PR, 16. III. 1929., 3. - *Nova bolnica u Splitu*, PR, 27. VI. 1929., 3.

³⁵ Državna bolnica u Splitu, *Jadranska pošta*, Split, 7. X. 1931., 5. - *Izgradnja zaraznog paviljona Banovinske bolnice u Splitu*, PR, 6. XII. 1930., 3.

gradnja nastavljena, a zgrada je imala biti pod krovom za desetak mjeseci. To se nije ostvarilo. Na dovršavanju državne bolnice u Splitu naročito se zalagao njen upravitelj dr. Jakša Račić. U tom smislu je kolovoza mjeseca 1939. odobreno daljnjih 4,5 milijuna dinara.³⁶

Osim stare bolnice u centru, u Splitu je od ranije postojala i bolnica za zarazne bolesti. Utemeljena je još 1904. godine, a nalazila se istočno od grada na uzvisini između predjela Firule i ceste za Omiš. Sastojala se od središnje kamene zgrade, triju drvenih baraka i pomoćnih prostorija. Mogla je primiti najviše 24 bolesnika. U rujnu 1923. zbog širenja šarlaha Općina je odlučila proširiti i urediti osamnicu. Popravljene su sve zgrade, ograđeno dvorište, uvedena voda, električna rasvjeta, instalacija za grijanje i povećan broj kupaonica. Zdravstveni odsjek za Dalmaciju je prenio iz Šibenika dvije barake. Tako je kapacitet povećan na 35 osoba.

Šibenska bolnica je bila najveća i najvažnija bolnica u Primorskoj banovini. Tu su izvršene značajne nove gradnje. Podignut je jednokatni neurološki paviljon, prizemni paviljon za očne bolesti, paviljon za izdvajanje i liječenje tuberkuloznih, zatim veliki moderni paviljon od 6 milijuna dinara. Ta zgrada je spojila dva postojeća paviljona za internu medicinu i kirurgiju, koji su tako postali bočna krila središnjeg paviljona. Gradnjom velikog centralnog paviljona riješena su mnoga pitanja, što nije bilo moguće u skućenim prostorima starih bolničkih zgrada. Među glavnima su dvije nove operacione dvorane. U starom kirurškom paviljonu postojala je samo jedna dvorana za septične i aseptične operacije. Bila je zajednička kirurškom i ginekološkom odjeljenju, što je stvaralo velike poteškoće. Izvršene su i druge značajne promjene u strukturi i organizaciji ustanove.³⁷

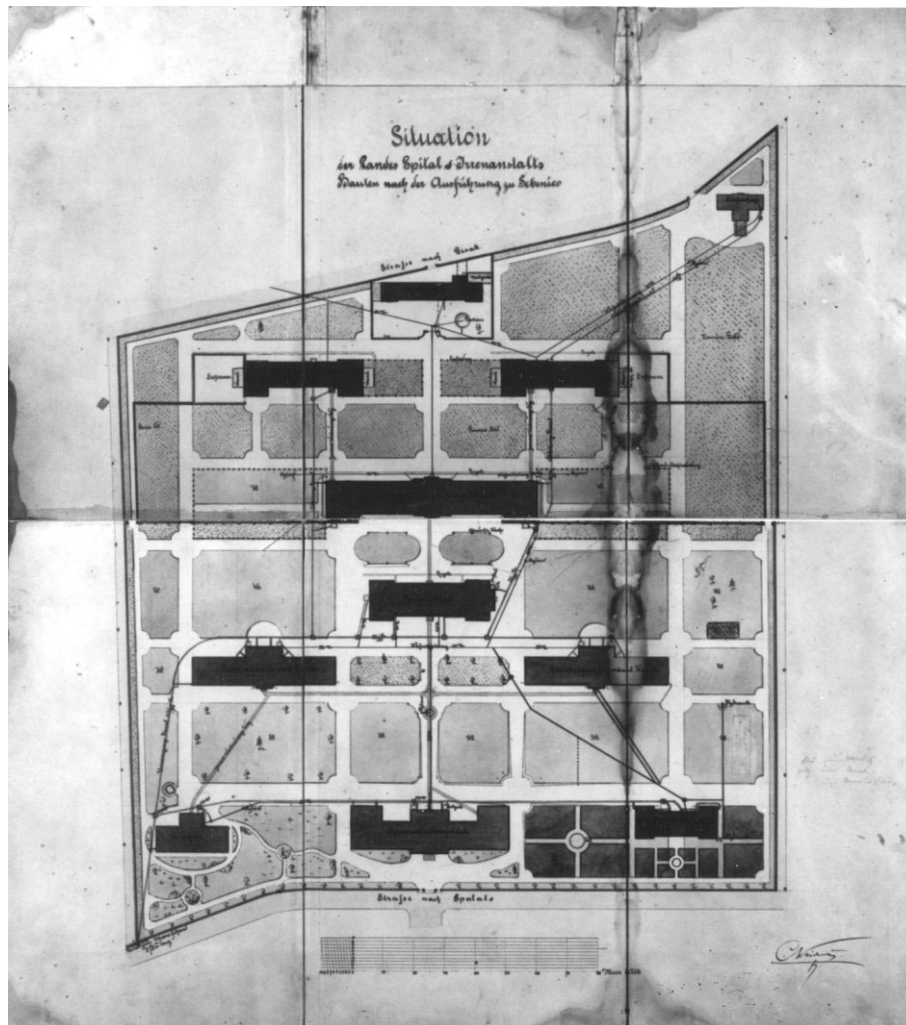
Tako je završen proces osuvremenjivanja zdravstvene infrastrukture Dalmacije započet krajem XIX. stoljeća. Novogradnjama i adaptacijama bolnica riješeno je najvećim dijelom za duže vrijeme pitanje zdravstvene zaštite stanovnika. Ustanove su po svom položaju, načinu gradnje, organizaciji prostora, arhitektonskim rješenjima, instalacijama i opremom zadovoljavale tadašnje standarde.

Kratice

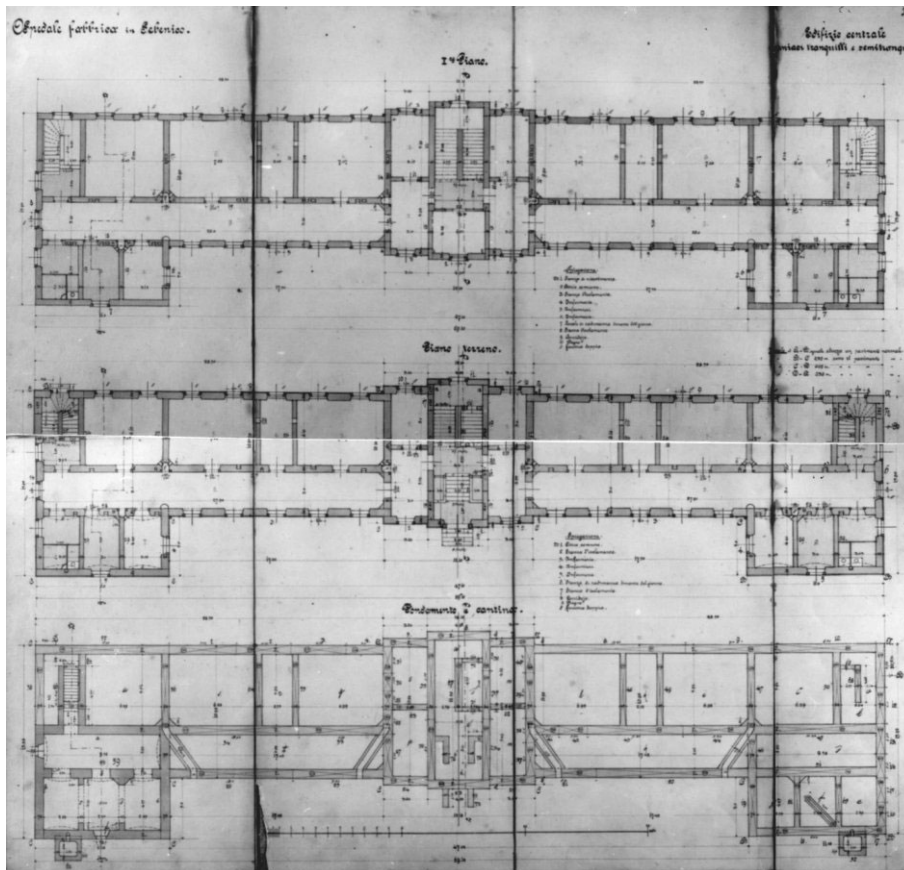
GSN	Državni arhiv u Zadru, Građevinska sekcija Namjesništva
NJ	Naše Jedinstvo, Split
NL	Narodni list, Zadar
OD	Objavitelj Dalmatinski, Zadar
PR	Privrednička riječ, Split
SD	Smotra dalmatinska, Zadar

³⁶ Izgradnja bolnice i pošte u Splitu, ND, 11. IX. 1937., 5. - 4,500.000 za nastavak gradnje splitske bolnice, Glas Primorja, Split, 9. VIII. 1939., 3.

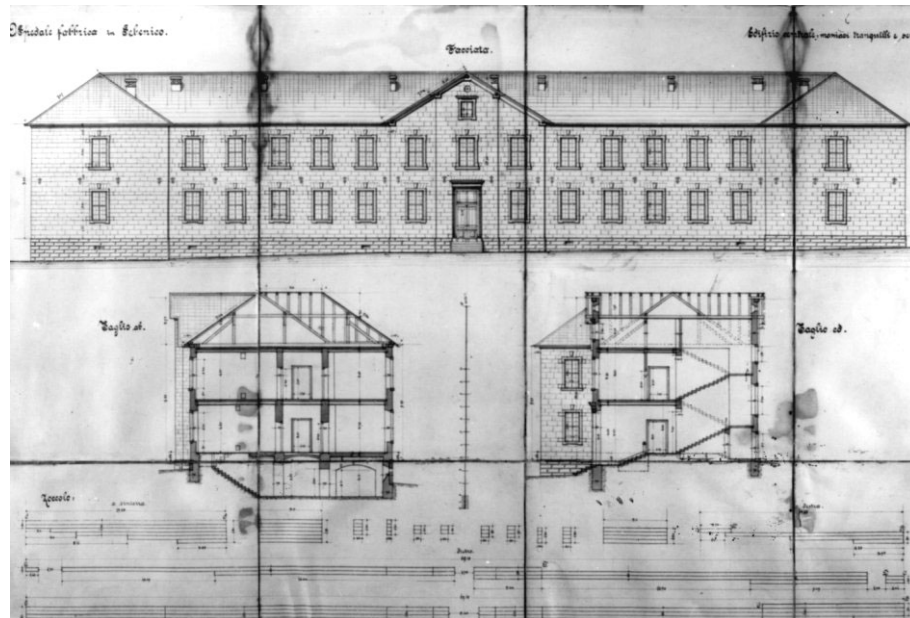
³⁷ Andrija SFARČIĆ, n. dj. (bilj. 33), 84 i 86.

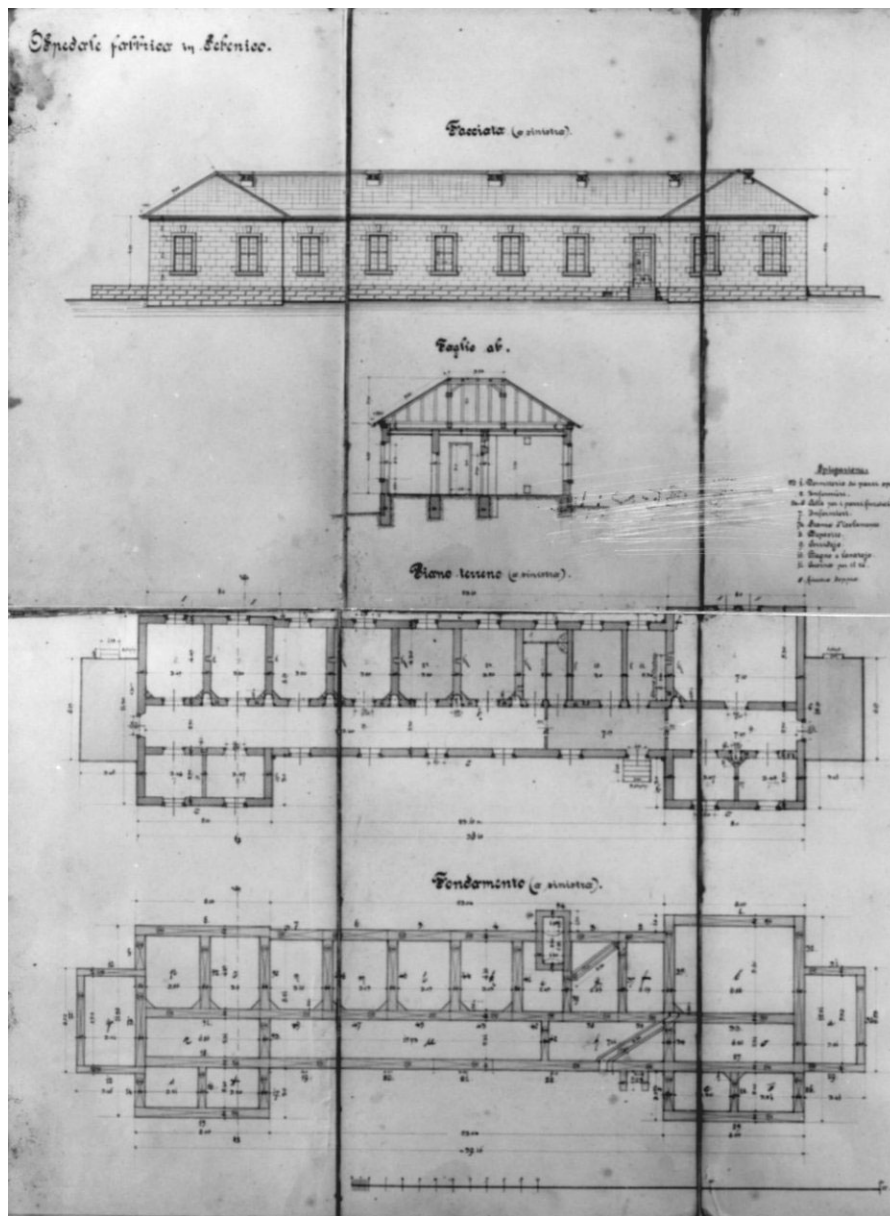
Bolnica s umobolnicom u Šibeniku. Situacija koju je napravio K. Waidmann koncem XIX. stoljeća (GSN br. 189).

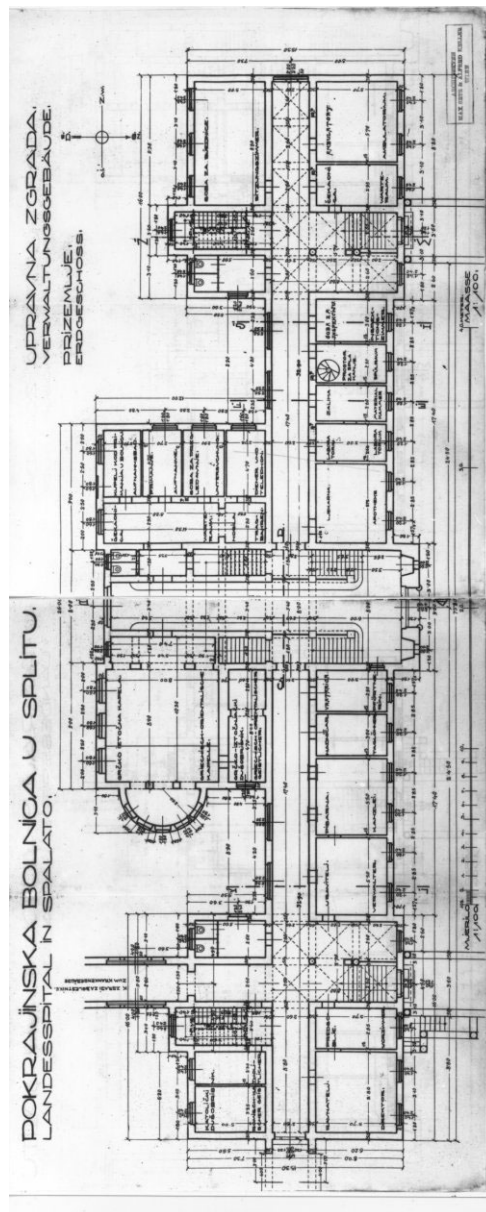
Bolnica u Šibeniku. Projekt K. Waidmanna središnjeg paviljona umobolnice za mirne bolesnike. Tlocrt prvog kata, prizemlja i podruma.

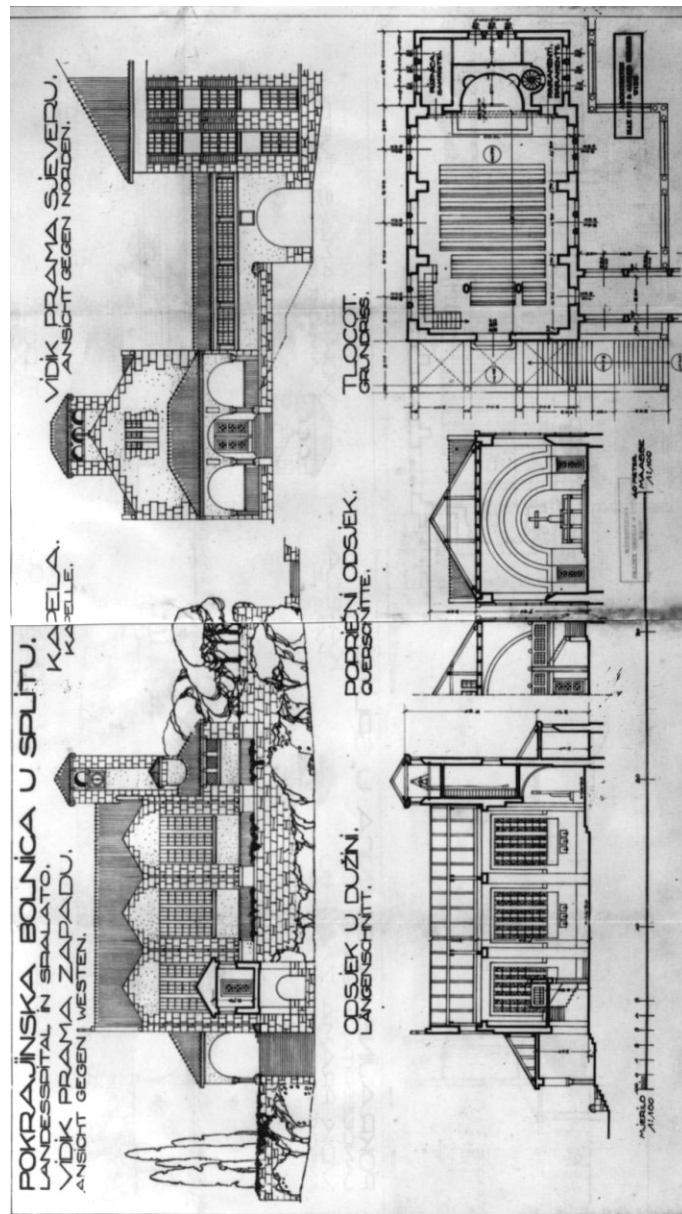
Bolnica u Šibeniku. Središnji paviljon umobolnice za mirne pacijente. Glavno pročelje i poprečni presjeci.

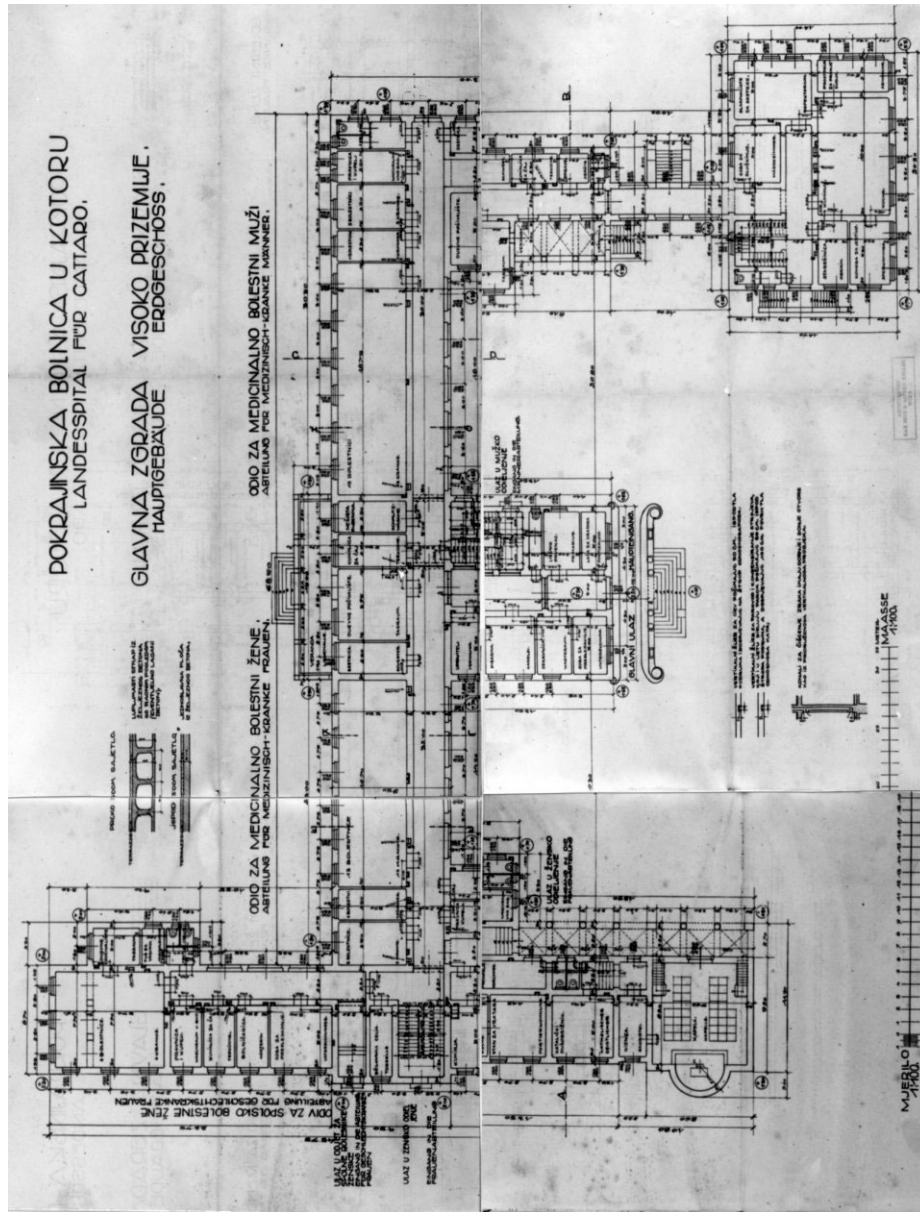
Bolnica u Šibeniku. Projekt paviljona umobolnice za prljave i bijesne pacijente. Glavno pročelje, poprečni presjek, tlocrti prizemlja i temelja.

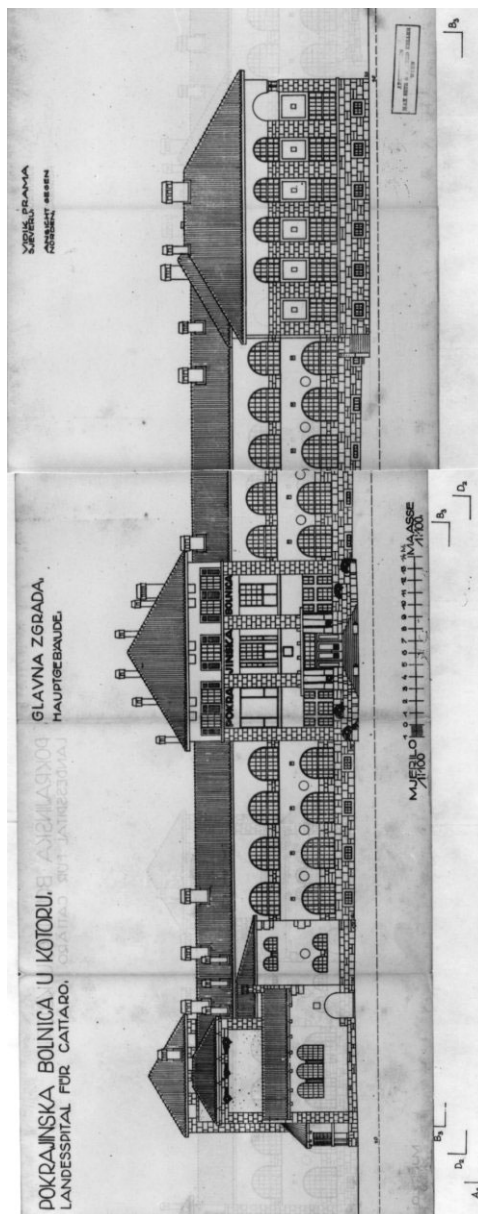
Bolnica u Splitu. Upravna zgrada, tlocrt prizemlja. Objekt je situiran na dnu prostranog dvorišta koje je predviđeno iza glavnog ulaza.

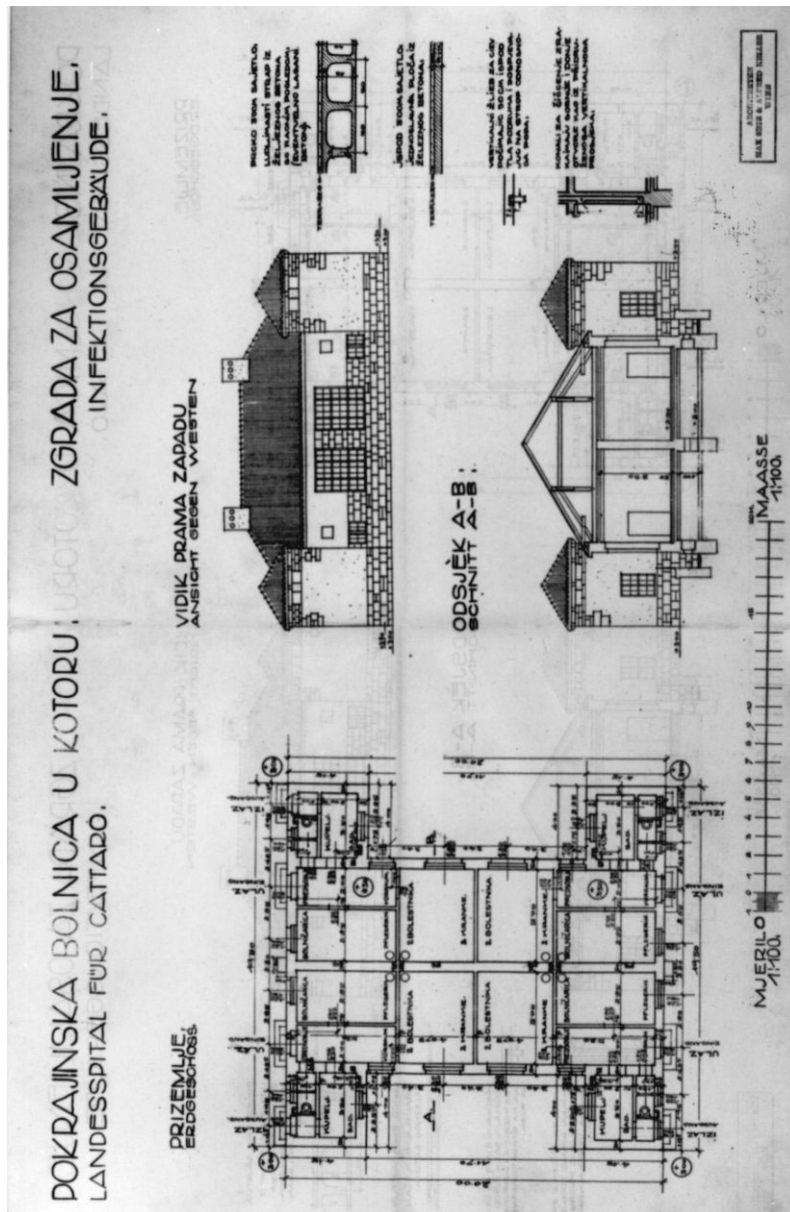
Bolnica u Splitu. Kapela koja čini aneks istočno od glavne zgrade.

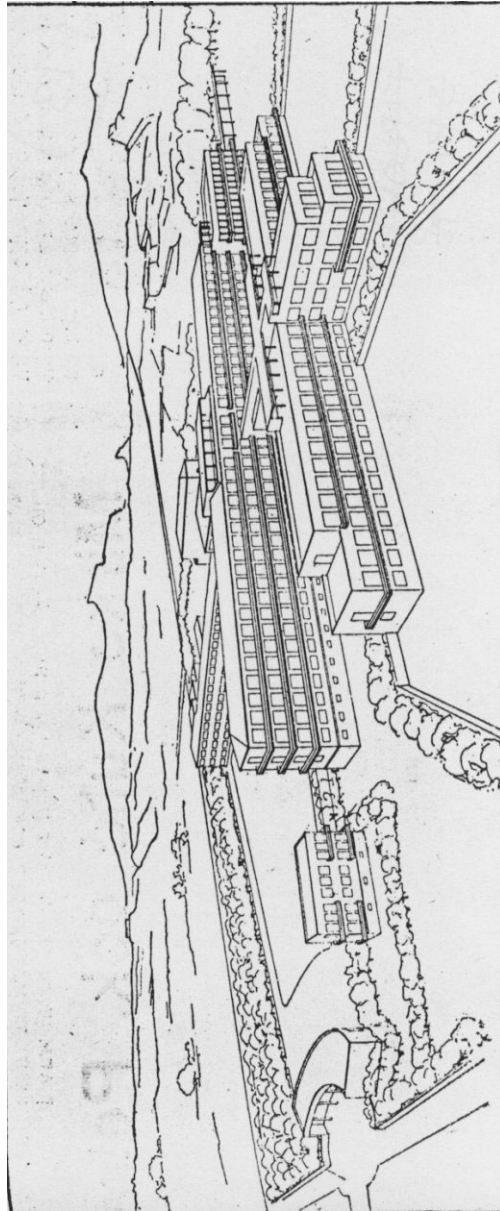
Pokrajinska bolnica u Kotoru. Tlocrt M. Setza i A. Kellera za visoko prizemlje glavne zgrade koja zauzima središnje mjesto na terenu predviđenom za gradnju.

Bolnica u Kotoru. Glavna zgrada pročelje prema sjeveru. U sredini je ulazni dio, lijevo kapela, a desno kuhinjski aneks.

Bolnica u Kotoru. Prizemna zgrada osamnice planirana je na jugoistočnom kraju kompleksa, tlocrt, pročelje i vertikalni presjek.

Državna bolnica u Splitu. Projekt koji je izrađen u Tehničkom odjeljenju Banske
uprave u Splitu.

Stanko Piplović: THE BEGINNING OF THE CONSTRUCTION OF MODERN
HOSPITALS IN DALMATIA

Summary

During the XIXth century hospitals in Dalmatia are in a very bad condition. The buildings were old, without light and badly equipped. The population grew, more and more people were receiving an education so that such a state could no longer be maintained. Finally in 1870 the regional administration began to address the problem. The old buildings were repaired but this was not of great benefit. The decisive event was the meeting of the Dalmatian Assembly held in Zadar in 1880. There it was recognised that regional hospitals had to be built in the more important cities. Building plans were commissioned from Kun Waidmann, the architect, for the hospital and mental institution in Šibenik and the hospitals in Zadar and Dubrovnik.

The hospital in Šibenik to the east of the city, was the first to get under construction. The works lasted from 1881 to 1883. The mental institution, built within the same complex, was the most modern in the entire country and the only one within the region. During the subsequent years the buildings were adapted and equipped. Thistle, central heating was installed in 1907. As a next step the hospital in Zadar got under construction. Its construction lasted from 1885 to 1886. Its lease-holder was Molner. For its time the institution was exemplary. It was erected in the directions of Kotari nearby the sea. It was made up of individual buildings of which there were 5 main ones and a number of accessory buildings.

Differently then the other hospitals which at the end of the XIXth century were built as pavilions, the hospital in Dubrovnik was conceived as a single building. It is located at the top of Pila alongside the road which leads to Gruž. The works were completed in 1888. Public auctions were announced for the construction of all of these hospitals so that the construction works were given to the most favourable constructors. Although they were built in the modern manner there are buildings displaying historicism Renaissance forms.

During the second phase the hospitals in Split and Kotor were built. Plans for both were drawn by the Wien architects Max Stetz and Alfred Keller in 1913. They were also planned outside of the city limits with pavilions situated in rich greenery. However, their architectural appearance was no longer stylised but modern. By their choice of animated volumes, materials and forms the authors attempted to conform to the traditional way of building on the coast with its use of stones, slanted roofs and semicircular openings. Financial difficulties accompanied the construction. In addition, WWI had broken out which halted all further activities. This is why the last two hospitals were not built.

The completion and elaboration of the existent network of health institutions, their modernisation and the expansion of bed capacities was continued after the war. Between

1930 and 1939 the state or the administration of the coastal regions erected hospitals and pavilions in Knin, Zemunik, Biograd, Šibenik and Split. An old hospital from the XVIIIth century had existed in Split on the Corner bastion. It was in a dilapidated condition. Initially there were plans to restore and enlarge it. However, since it was situated in the centre of the city, after much discussion, it was decided to build a new hospital east of the city on the Firule area. Works on this large complex which had a capacity of over 500 beds got under way in 1931. Individual wards were gradually built. In such a manner the question of health care in Dalmatia was solved in a qualitative manner and for a longer period of time.